

OBORNI TERÉZ

SZULTÁN SZULIMÁN TALÁLMÁNYA

A KELETI MAGYAR KIRÁLYSÁGTÓL
AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGIG

Abban, hogy a keleti országrész elszakadása az oszmánok erőszakos beavatkozásának következménye volt, egyetért a hazai történettudomány. Időről időre felmerült azonban az a kérdés, hogy milyen, a középkori tartományi létből fakadó belső előzményei voltak Erdély 16. századi különválásának, s ezek hozzásegítették-e a tartományt a különálló állammá váláshoz vagy sem. Azaz élesebben fogalmazva: vajon Erdély önálló állammá válása tényleg „szultán Szulimán találmánya” volt-e, vagy a tartomány fejlődése egyébként is abba az irányba haladt, s az Oszmán Birodalom beavatkozása nélkül is kivált volna a Magyar Királyságból?

Szapolyai I. János magyar királyi függőpecsétje, 1532. János király vörös viaszba nyomott, címerkoszorús nagy felségi pecsétje a korábbi magyar királyok pecsétjeinek mintáját követi. A társországok, illetve az igényszószágok címerei a magyar címert ábrázoló főpajzs köré koszorúban elhelyezve láthatók. Középen, a szív-pajzsban a Szapolyai családi címer egyik változata helyezkedik el

Az Oszmán Birodalom kormányzatának álláspontja szerint Erdély a szultán akaratából jött létre és mindig is a szultán – azaz a birodalom – tulajdona marad. Borsos Tamás portai követ jelentéséből ismerjük az alábbi portai állásfoglalást, melyet Eszad efendi képviselt a Bethlen-nel kapcsolatos konstantinápolyi megbeszélések egyikén 1619. január 19-én:

„Mert Bethlen Gábor, ha Isten adja, legyen magyarországi koronás király bátor, de Erdélyt mű Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy bírja, mert Erdély szultán Szulimán találmánya s sajátja az hatalmas császárnak. Mi olyan tökéletesen nem bízhatunk ezután is

Magyarországhoz, mint Erdélyhez, s nem hadjuk mi másnak az miénket.”

KÉSŐ KÖZÉPKORI RENDI SZÖVETSÉGEK

Az erdélyi rendi nemzetek szükség-helyzet idején megvalósuló összefogására a nevezetes 1437. évi kápolnai unió után több alkalommal is volt példa. A szövetség első megújítására az 1459. évi megyesi tartománygyűlésen került sor. A rendek itt nem csupán megerősítették korábbi szövetségüket, hanem jócskán ki is bővítették. Megállapodtak abban, hogy szabadságaikat megvédelmezzik, a külső és belső ellen-

séggel szemben összefognak, és szükség esetén katonai erővel is támogatják egymást.

A következő évtizedekből talán kevésbé ismert a rendeknek a Fehér megyei Sárdon kötött szövetsége: a széke-lyek 1492 decemberében írt levelükben az erdélyi vajda által megsértett szabadságaik megvédelmezése érdekében arra kérték a szebeni szászokat, hogy csatlakozzanak hozzájuk, és a harmadik renddel, azaz a nemességgel együttesen forduljanak a királyhoz az érdekében. A rendek együttműködését még szorosabbra vonta a három nemzet 1506. évi szövetséglevele, amelynek megalkotói nem csupán az erdélyi rendek közös tartományi érdekeire, de egyúttal a Szent Koronához való hűségükre is esküt tettek.

A magyar történetírásban nemegyszer felmerült a kérdés: vajon ezek a rendi uniók hozzájárultak-e Erdély leszakadásához, a keleti területeken létrejövő új magyar állam kiformalódásához? Szilágyi Sándor a 19. század végén a középkori erdélyi rendekről és az általuk létrehozott uniókról (azaz rendi szövetségekről) azt a megállapítást tette, hogy a rendek közötti elkülönülés és széthúzás egyáltalán nem kedvezett az egység létrejöttének, és arra kizárólag az Oszmán Birodalom által gyakorolt kényszer és erőszak vitte rá őket.

A 20. század elején alkotó Timon Ákos jogtörténész – Szilágyival némi-kepp szembehelyezkedve – úgy vélte, hogy az erdélyi rendek szövetsége törekvése, azaz az uniók létrehozása a késő középkorban közvetlen alkotmány-történeti előzményét képezte az Erdélyi

Nagy Szulejmán visszaadja a koronát Szapolyai Jánosnak, török miniatúra.

Szulejmán szultán 1529 tavaszán hadjáratot vezetett Bécs ellen. Hadai augusztus végén zárták körül Buda várát, amelyet a Habsburg-párti Nádasdy Tamás védett. A vár szeptember elején török kézre került, miközben a szultán elfoglalta Esztergomot és Visegrádot is, ahol magához vette a Szent Koronát. A hadjáratból hazafelé ismét útba ejtette Budát, és akkor, valószínűleg október végén, átadta Jánosnak a Szent Koronát. A miniatúrán perzsa szöveg olvasható, amely szerint a szultán János fejére is helyezte a koronát, a képen azonban a kezéből nyújtja át az ékszer a törökös módon, kaftanba öltözött János királynak

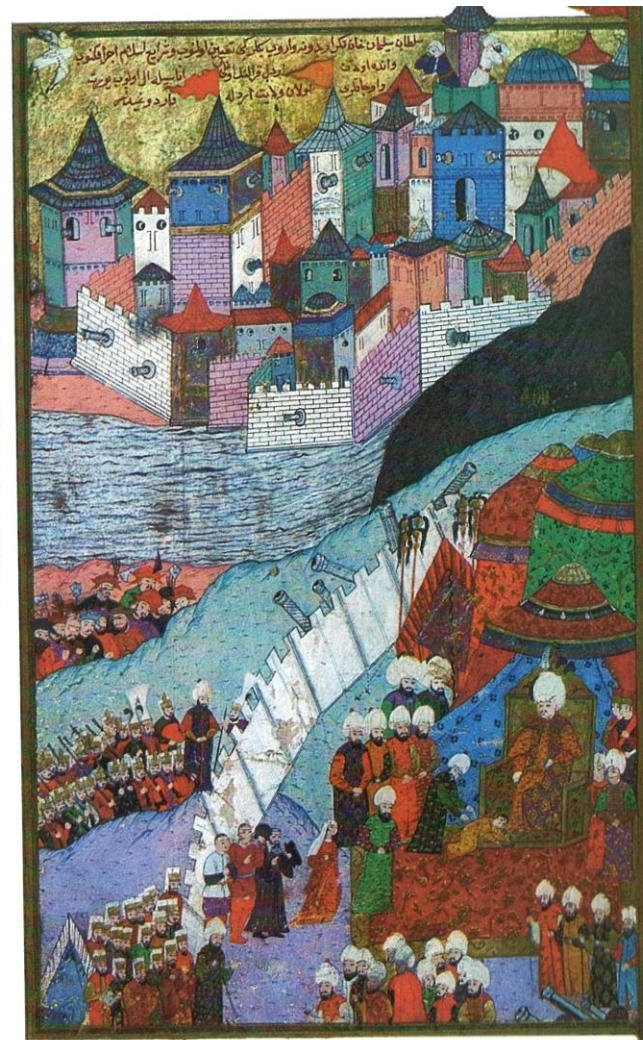
Izabella királyné bemutatja a gyermek János Zsigmondot Szulejmán szultánnak Budán, 1541.

János Zsigmondot valójában nem Izabella királyné, hanem egy dajka vitte 1541. augusztus 29-én a szultán sátrába. Szulejmán ugyanis magához kérte a budai főbíró, a polgárok képviselőit, az ország főurait és János király fiát is, mivel, mint üzenté, a Korán tiltja, hogy ő egy idegen nő házában vendégeskedjen, de úgy fog a kisdedre vigyázni, mint tulajdon fiára, „kinek a Buda mellett Bécs is gondoló adni, ha övének megteheti, csak az gyermek nyolc avagy kilenc esztendő érjen meg” – jegyezte le a krónikás. Izabella sírva adta át gyermekét a dajkának, mert nem tudta, viszontlátja-e még valaha kisfiát. A dajka a találkozáskor a szultán kezébe adta a gyermeket, aki megcsókolta, majd a sátorban jelen lévő fiainak, Mehmednek és Szelimnek mint fogadott testvéreinek is csókra adta. A gyermeket végül még aznap visszavitték anyjához, a főurak azonban még sokáig „vendégeskedtek” a szultán sátrában

Fejedelemségnek. Ő tehát inkább a rendek érdekeinek azonosságából fakadó összetartó örök hangsúlyozta, amelyek az említett szövetségek kötetekben már a 15. században megmutatkoztak. Szakály Ferenc az 1986-ban megjelent, háromkötetes *Erdély története* című monográfia szakmai vitája során – nem vitatva a korszak legkiválóbb történet-szei által írt fejezetek nagyszerűségét – így vélekedett:

„Bár Makkai László röviden utal az 1526 előtti erdélyi kormányzat specifikus vonásaira, az a kérdés, hogy Erdély belső struktúrájánál és gazdasági adottságainál fogva mintegy predesztinálva volt-e a különválásra vagy sem, s hogy voltak-e olyan erők 1526 előtt, amelyek erre törekedtek volna, valahogy eltűnt közte és a következő részt író Barta Gábor között.”

A késő középkor jeles kutatója, Kubinyi András annak a véleményének adott hangot műveiben, hogy a fejedelemség, a későbbi erős fejedelmi hatalom létrejöttének gyökerei már a 15. század végén megvoltak. Kubinyi a rendkívül erős vajdai hatalomban, a tartomány gazdasági erejében és a rendek közötti összetartozás-tudat lassú kiépülésében találta meg ezeket a gyökereket. Ugyanakkor Erdély elszakadá-

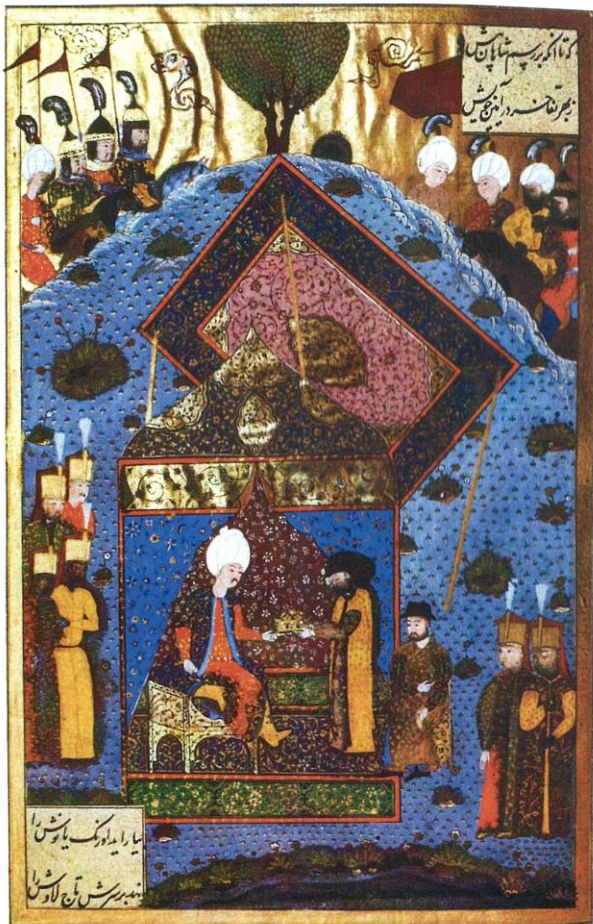

sának s a Magyar Királyság területiális egysége felbomlásának a késő középkor végén semmi esélyét nem látta.

ERDÉLY ÉS A KELETI TERÜLETEK ELSZAKADÁSA

A keleti területek elszakadása Buda eleste után egyértelműen Szulejmán szultán döntésének következménye volt. A Budáról kiűzött özvegy királyné, Jagelló Izabella és gyermeke ugyanis a

szultán kegyéből „kapta meg” török szandzsákként Erdélyt, és ugyanakkor kapta meg Petrovics Péter, a Szapolyaiak mellett álló legmegbízhatóbb főúr – nem mellesleg Szapolyai I. János király „balkézről” született fíltestvére és holtáig a királyné rendíthetetlen védelmezője, támasza – az egyébként is uralma alatt álló Temesközt, szintén szandzsákként. A területi egységek megnevezése egyértelműen jelzi, hogy Szulejmán szultán a magáénak tekintette Magyarországot.

II. János választott magyar király
(1540–1571), egyben János Zsigmondként az első erdélyi fejedelem (1570–1571)

A szultáni döntés a két király között akkor már kialakult területi megosztottságot erősítette meg. Erdély és az ország keleti, azaz a Tiszán túli területei, valamint a felső-magyarországi vármegyék is jó néhány 1541-ben ugyanis Szapolyai-kézen volt. Az 1530-as évek végére a két király hatalmi övezete fokozatosan elhatárolódott, s míg János király Erdélyt és inkább az ország keleti részeit tartotta birtokában, Ferdinánd a nyugati részek és Horvát–Szlavónia fölött biztosította uralmát. Ehhez a területi megosztottsághoz – egyebek mellett – hozzájárult, hogy János korábban az erdélyi vajdai tisztséget viselte és e minőségben rendkívüli kormányzati és katonai erőt összpontosíthatott saját kezében, ami a terület feletti hatalmát a későbbiekben is biztosította.

A kettéosztott országon belül biztos és pontos határvonal nem volt a két magyar király országgrésze között. A folytonosan változó, mozgó határok azt jelentették, hogy a Jánost vagy Ferdinándot elismerő főurak birtokai olykor szinte mozaikszerűen ékelődtek egymásba, s a nemesség gyakori pártállásváltoztatásai révén újra és újra átterültek egyik vagy másik király fennhatósága alá. Ezt a területi elkülönülést – a status quot – foglalta magába a váradi békeként (1538) ismert megegyezés Habsburg I. Ferdinánd és a nála 16 évvel idősebb Szapolyai I. János között.

A korkülönbségből és János agglégénységből is fakadt, hogy bár uralta az ország nagyobb részét, mégis elfogadta Ferdinándot és utódait – fiúgyermek születése esetére is – örökösének. Ez a megállapodás első alkalommal deklarálta a kialakult területi megosztottságot, de csak ideiglenesen, hiszen egyúttal kilátásba helyezte – János király halálát követően – a megosztottság felszámolását is.

SZAPOLYAI POLITIKAI TESTAMENTUMA

A váradi béke tehát átmenetileg két magyar királyságot teremtett a két király számára, de a sors fintora, hogy János királynak fiúgyermek született, és ezzel minden megváltozott. A di-

nasztiateremtés öröme, egyúttal egészségenek súlyos romlása arra készítette Jánost, hogy halálos ágyán tett szóbeli végrendeletével királyságát és országát gyermekére hagyja.

Ez a politikai testamentum a kettőszakadt állapot hosszabb időtartamra való állandósulását vetítette előre, ami akkor is kialakulhatott volna, ha Szulejmán 1541-ben nem jön Magyarországra, hogy szövetségese fiát megsegítse a Habsburgokkal szemben és atyja országához juttassa. A Szapolyaiak ugyanis ekkoriban is jelentős részt birtokoltak az ország területéből. Buda elestét, majd a királyné és fia távozását követően az 1540-es évek végéig, azaz amíg a Budai vilájet területe is csupán a Duna–Tisza közére terjedt ki, a Szapolyai-örökösök fennhatósága alatti terület még mindig egészen a Tiszáig húzódtott. Azt, hogy a keleti országrész rendjei inkább a Szapolyaiak uralmát fogadták volna szívesen, megerősíti egy Verancsics Antal által ránk hagyott kijelentés, amelyet ő maga így fogalmazott meg az 1541. évi budai ostrom alatt Izabellához írt levelében:

„ha felséged már a dolgokat megelégetve felséges atyja hatalmához vagy a török császár segítségéhez és kedvezéséhez fordul, és az fog bekövetkezni, amit az fiának megígért [vagyis II. János választott király átveszi atyja királyságát], az erdélyi rendek és a nép minden kétséget kizáróan hozzád mint a magyar nemzetségből származó és Budán született fiú anyjához fog hajolni.”

További kérdésként merülhet fel, hogy vajon a királyné önszántából is elhagyta volna-e Budát, az ország fővárosát. Ha Izabellán és szülein, a lengyel királyi páron múlik a döntés, igen, elhagyta volna a várat és az országot is. A döntés azonban nem rajta, hanem elhunyt férje legfőbb tanácsosain, köztük Werbőczy Istvánon, Török Bálinton és legfőképpen György barátón múlt, akik királyuk utolsó kívánságának megfelelően meg akarták tartani az országot és Buda várát az 1540. július 7-én született János Zsigmond hercegnek, akit még az év szeptemberében Rákos mezején II. János néven királlyá is választottak.

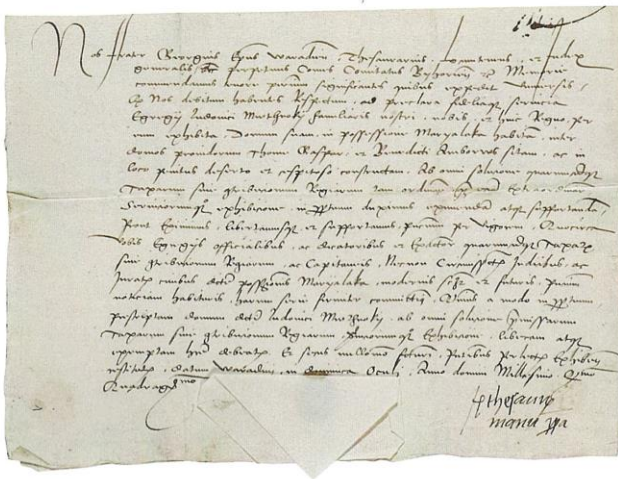
A várat védő Szapolyai-párti tanácsurak ilyenén szándékát jól mutatja egy 1541 tavaszán, a török hadak megérkezése előtt lezajlott esemény. Wilhelm von Roggendorf generális ifj. Niklas Graf zu Salmot küldte követként a ki-

rálynéhoz, azzal az üzenettel, hogy ha Habsburg-kézre adja a budai várat, és lemond a királyságról, egy igen jelentős nagyságú észak-magyarországi tartományt alakítanak ki számukra. Ez a terület Pozsonyt, Nagyszombatot, valamint körülöttük néhány vármegyét foglalt volna magába. Amikor György barát tudomást szerzett a titkos követésről és az ajánlatról, dühödten csak ennyit üzent a Habsburg királyi hadak vezérének:

„A királyné nem olyan ostoba, hogy Pannónia királyságát valamely tartománynyal, legyen az bármekkora is, akarná felcserélni.”

A Szapolyai-örökösök nevében döntéseket hozó főurak nem engedték volna át az országot a Habsburgnak. A Szapolyai-oldalról annullált váradi megegyezést követően, 1540-ben az ország ott tartott, mint a váradi békekötés előtt: egy királyságért küzdött két király. Ebbe a küzdelembe lépett be harmadik félként az Oszmán Birodalom, és távolította el erőszakkal a Szapolyai családot Budáról. Kimondhatjuk, hogy a különálló keleti országrész, azaz a keleti Magyar Királyság, élén a gyermekkorú választott magyar királlyal és a régens anyakirálynéval végül is Szulejmán szultán „találmánya” volt, ámbar kétségtelen, hogy ezen területek elkülönülésének közvetlen, az oszmán expanziótól független történeti előzményei is voltak.

Buda török kézre kerülését követően tehát egy harmadik hatalom is részt szerzett magának az ország területéből, nem csupán a főváros elfoglalásával, hanem a hatalmi megosztottságot legitimáló 1547. évi Oszmán–Habsburg-béke révén is. A szerződés a Földközi-tenger térségén kívül az európai – ezen belül a magyarországi – uralmi állapotokat is rögzítette. A megegyezés értelmében a szultán – aki a fegyver jogán magának tartotta az egész országot – évi harmincezer forint „ajándék” fejében Ferdinánd kezén hagyta az egykori Magyarország nyugati részét. Erdély és a hozzá tartozó tiszántúli vármegyék, valamint a Kassa körüli felső-magyarországi régió pedig a Szapolyai királyfié maradt, szintén a szultán jóakarataiból. Ne szépsítsük: a béke értelmében mindkét magyar uralkodó a szultán engedélyével lehetett az általa birtokolt országrész királya, ám nem egyenrangú státusban: míg Ferdinánd megkoronázott királyként,

Fráter György aláírása, 1542 (Idem thesaurarius manu propria / a kincstartó saját kezével)

senki sem mert ellenszegülni, az erdélyi rendek meghajoltak akarata és új képviselője, György barát előtt, akinek kezdeti szép szavai később semmivé foszlottak.

Formálisan megtörtént tehát az uralkodó személyének elfogadása, majd a következő években a hatalom gyakorlásának módjáról rendelkező törvények is sorra megszülettek. 1544-ben a tiszántúli vármegyék (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Temes és Zaránd) rendjei is bejelentették csatlakozásukat a keleti királysághoz, és ezzel kialakult az új ország területi egysége, bár azt maguk sem tudhatták, hogy ez az elkülönülés meddig fog tartani.

IZABELLA RÉGENS ANYAKIRÁLYNÉ URALMA

Az 1551 nyarától 1556 októberéig tartó, kényszerű távollétet követően Izabella királyné és az immár 16 éves II. János választott magyar király visszatért a keleti Magyar Királyságba. Hazatérését követően Izabella erősen kezdett hozzá uralma megszervezéséhez, azoknak a törvényeknek és intézkedéseknek a meghozatalához, amelyekkel saját uralkodói helyzetét és az új politikai-hatalmi berendezkedést felépítette. Azt is bátran mondhatjuk, hogy 1556 és 1558 között újabb alkotmányozó jellegű országgyűléseket tartottak a keleti országrészben. Ezek között a legnagyobb jelentőséggel az 1556. november 25-én Kolozsváron megnyílt rendi gyűlés bírt, amelyen nagy létszámban gyűltek össze a királyi családot örömmel fogadó erdélyi és tiszántúli rendek.

Izabella Magyarország királynéjának nevezte magát (Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.), és uralkodói igénye felől kétséget sem hagyott, kifejezve, hogy saját országába tért most vissza fiával együtt. Az országgyűlés súlyát jelezte, hogy Abaúj, Sáros és Szabolcs megye kivételével a felső-magyarországi és a tiszántúli vármegyék nemessége is jelen volt. A királyi családdal lengyel urak sokasága és nagyszámú kíséret érkezett, akiknek az volt a feladata, hogy segítsék Izabellát uralkodói hatalma újjáalakításában.

Azokban [az ügyekben] a megfelelő módon kormányozni és helyesen uralkodni nem tud, igazgassuk.”

„mi, mint törvényesen megkoronázott magyar királyné, közös és oszthatatlan felhatalmazással, felséges fiunkat meghagyva gyámságunk alatt, uralkodjunk, és az ország minden ügyét, addig, amíg fiunk a törvényes kort eléri, és

azokban [az ügyekben] a megfelelő módon kormányozni és helyesen uralkodni nem tud, igazgassuk.”

Az újonnan elfogadott törvénycikk értelmében a királyné a főhatalmat fiagyamjaként annak nagykorúságáig, mintegy öt esztendeig gyakorolhatta a rendek támogatásával. Ez a törvény lényegében véve gyámi és régensti felhatalmazást jelentett a királyné számára. Mindkettőt fontos hangsúlyozni, mert az előbbi elengedhetetlen feltétele volt az utóbbinak. Izabella már férje halálát követően, 1540-től János Zsigmond gyámja volt, de nem az egyedüli. A gyámságban akkor osztozott vele György barát, Petrovics Péter és Török Bálint. Most azonban egyedüli gyámként jogosulttá vált fi mint választott király helyett az uralkodói hatalom gya-

korlására, amire kétség nélkül használhatjuk a régens kifejezést, még akkor is, ha ezt konkrétan nem találjuk leírva a királyné uralkodói státusát meghatározó törvénycikkben.

Az 1556–1559 közötti évek országgyűlésein meghozott törvények közjogi értelemben újjáalakították a keleti királyság politikai-hatalmi berendezkedését, és sok tekintetben módosították az 1542–1544. években megalkotott alap-

Fráter György gyűrűspecsétjének lenyomata: a tárcsapajzs alsó mezijében jobbra ágaskodó egyszarvú – ez a címerem bizonyosan a Szapolyaiak címeréből került ide –, a felső mezőben pedig a pálos rend címeréből átvett holló látható, amely csőrében kenyérdarabot tart, talán az egyszarvút készülő etetni

addig II. János Zsigmond csupán választott királyként és a már korábban kiszabott évi tízezer forint adó fejében. Ráadásul utóbbi országa fölött a szultán tényleges hatalmat is gyakorolt.

A RÉGI-ÚJ ORSZÁG MEGTEREMTÉSE

A letaglózó szultáni döntést követően a királyné és udvara, valamint a mellette álló, kormányzásra képes erővel rendelkező politikusok azonnal a tettek mezejére léptek. Először is az Izabella és János Zsigmond birtokába került területet – Bethlen Farkas történetírő visszaemlékezése szerint, amelyet az országgyűlési iratok is alátámasztanak – a királyné indítványára a vezető főurak felosztották maguk között. Petrovics Péter értelemszerűen a temesi végeket kormányozta Lippával és Temesvárral együtt, György barát megkapta a váradi és a csanádi püspökséget, illetve Magyarország azon részét, amelyet a Körös és a Tisza zár közre, Felső-Magyarországot pedig Czeczey Lénárd igazgatta, míg a királyné a szűken vett Erdélyt és Máramarost tartotta fenn magának.

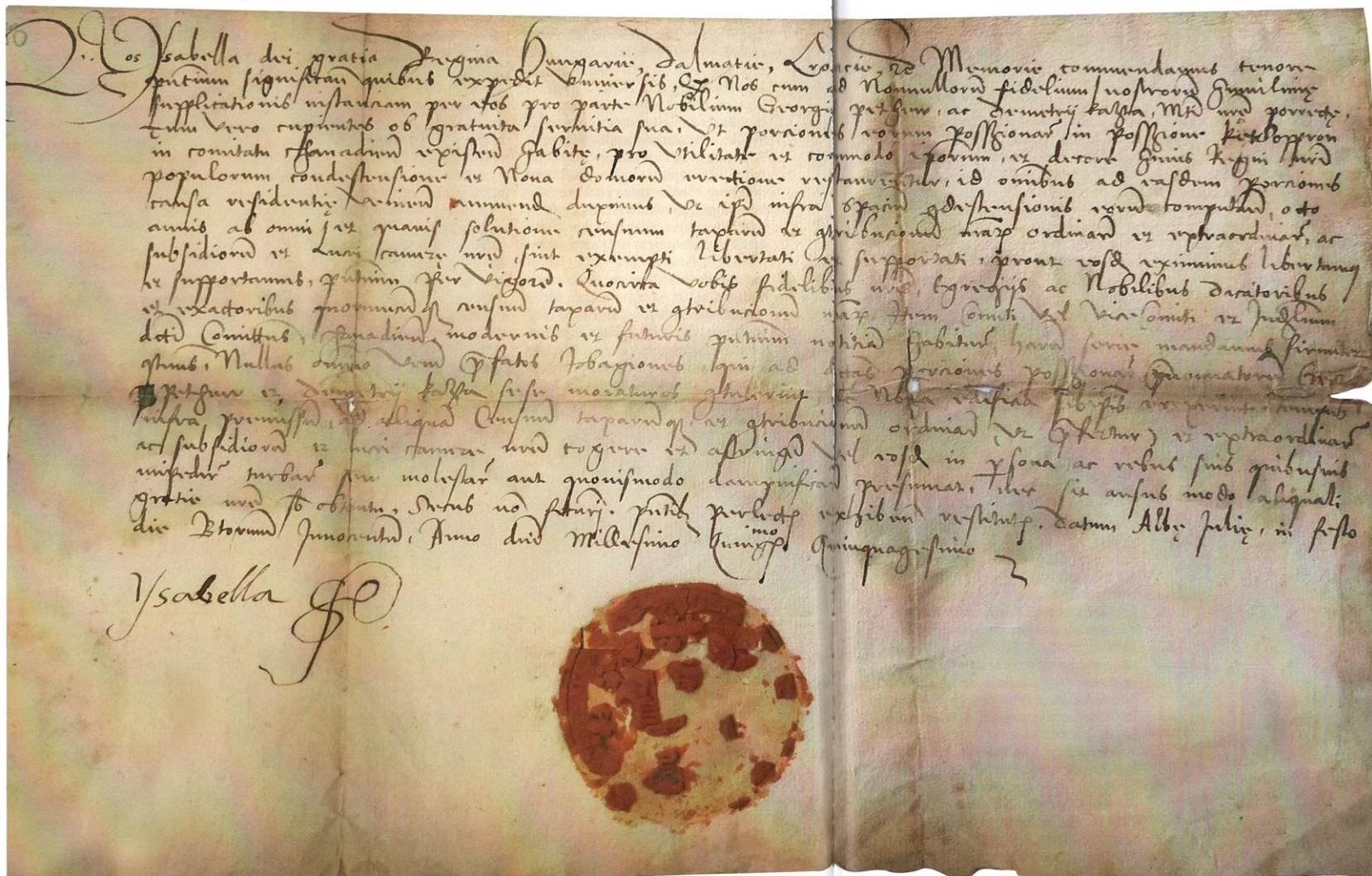
Az egyes régiók kormányzata a régi szokásokon, jogrenden, törvényeken alapulva működött tovább. A Magyar Királyság sok évszázados közjogi, alkotmányjogi alapjai megvoltak, a főhatalom területén bekövetkezett változást kellett mielőbb törvényessé tenni, valamint az új alaptörvények révén kialakí-

tani egy új államot. Ennek az államalkotó tevékenységnek a szintere az erdélyi rendek újonnan megalakuló országgyűlése lett, amelyet szintén nem most kellett „feltalálni”, hiszen az erdélyi rendek tartományi gyűléseinek is már évszázados hagyománya volt. Mindössze egy több lépésben, 1542–1545 között megvalósított funkcióváltásra volt szükség: arra, hogy a tartományi gyűlés egy új ország rendi gyűléseként azonosítsa magát. Az átalakulás ezért tudott – történelmi léptékekkel mérve – gyorsan megvalósulni.

A keleti országrészben bekövetkezett közjogi változások elfogadtatásának és törvénybe iktatásának vezéralakja Fráter György volt, aki legelsőként ocsúdott fel a letaglózott állapotból. Az 1542. januári marosvásárhelyi országgyűlést e szavakkal nyitotta meg:

„Erdélyi urak, tudom, az a hír járja köztetek, hogy inkább vesztetekre jöttem köztetek, mintsem épületekre és védelmetekre. De ilyesminek ne adjatok helyt, mert én mindazt meg fogom tartani, amit ti elhatároztok.”

Ezután bemutatta a szultán által kiadott dokumentumot, mely szerint a szultán János király fiának adta Erdélyt és az ország tiszántúli részeit, azzal a feltétellel, hogy amíg a királyfi felnő, addig György barát birtokolja a nevezett részeket, azaz Erdélyt és Magyarországot (utóbbi alatt a Magyarországból idetartozó részeket érte). A szultán parancsának természetesen

Isabella királyné aláírása és lepergett pecsétjének nyoma 1550-ben kelt oklevélén

abba az irányba mutattak és arra igyekeztek utat-módot találni, hogy a két országrész miképpen kerülhetne egyetlen magyar király uralma alá. A 16. szá-

Isabella királyné és II. János választott király nevére vert aranyforint, 1556.

Az előlapon: Isab[ella] D[ei] G[r]atia Reg[ina] Vng[arie] 1556 – Isabella Istene kegyelméből Magyarország királynője; a hátlapon: Ioh[annes] Sigism[undus] R[ex] Vng[arie] S[ic] F[ata] V[olunt] – János Zsigmond Magyarország királya, a sors akarta így

zad középső évtizedeiben senki sem akarta a királyság megosztását, 1556 után azonban a magyar rendek belátták, hogy a Porta mindenképp meg fogja és meg is tudja akadályozni a két országrész egy koronás fő alatti egyesí-

törvényeket. Az országgyűlési végzések Izabella főhatalmát általában véve a kormányzati, azon belül külön is az uralkodót megillető külügyi, pénzügyi, majd 1557-ben hadügyi téren is biztosították. Egyben kinyilvánították, hogy az igazságszolgáltatásban is övé a legfőbb hatalom. Ezeken felül minden téren gondoskodtak a királynét megillető magánbirtokokról, udvarának és egyúttal az országnak a székvárosáról, azoknak a kincstári bevételeknek a szigorú begyűj-

téséről, amelyek a királyi család anyagi biztonságát és magának az államháztartásnak is a bevételeit jelentették.

A hatalomváltást a reprezentáció terén is kinyilvánító pénzverésről való intézkedés sem váratott sokat magára. A királyné parancsára 1557 nyarán rendelte el az országgyűlés, hogy a szebeni pénzverőkamara olyan értékű és nagyságú pénzt verjen, mint 1551 és 1556 között, Ferdinánd idejében. Izabella már 1556-ban veretett olyan

aranyforintot, amelyen mindkettjük neve és titulusa szerepelt.

ÖSSZECsapások és egyezkedések

Izabella 1559-ben bekövetkezett halálát követően II. János választott király vette át az uralkodást a keleti királyságban. A Habsburgokkal a királyság egészéért folytatott küzdelmek ezt köve-

tően intenzívebb szakaszba léptek, részben a két országrész határa mentén felélénkülő fegyveres összecsapások, részben pedig az egyre viharosabb tárgyalások révén. Az apák, Ferdinánd és János harcát fiaik vívták tovább. János király helyét özvegye és fia vette át, majd Ferdinánd 1564. évi halálát követően az ő helyére legidősebb fia, a császári trónt és a magyar királyságot is megszerző Miksa állt. A hajdani Magyar Királyság ténylegesen két uralmi

egységre – keleti és nyugati királyságra – szakadt, az ország elvi integritását azonban mindkét uralkodó igyekezett fenntartani oly módon is, hogy egész Magyarország királyának, illetve választott királyának titulását viselték. Azzal kapcsolatban azonban, hogy ténylegesen mindketten csak az ország egy részét uralkodnak, nyilvánvalóan nem merülhetett fel bennük kétség.

A korábbi egyezmények – a váradi, a gyalui, a nyírbátori szerződés – mind

tését, ezért a tárgyalások során már arra kerestek megoldást, hogy közjogi értelemben miként osszák meg a két uralkodó között Magyarország területét és a főhatalmat úgy, hogy a magyar Szent Korona egysége elviekben megmaradjon. A haderő terén kimutatható nem túl nagy, de mégis meglevő Habsburg-erőfölény, ha lassan is, de biztosan felőrölte volna a keleti országrész katonai erejét, ha nem jön segítségül az Oszmán Birodalom fenyegetése vagy – a temesvári beglerbég serege képében – tényleges hadereje.

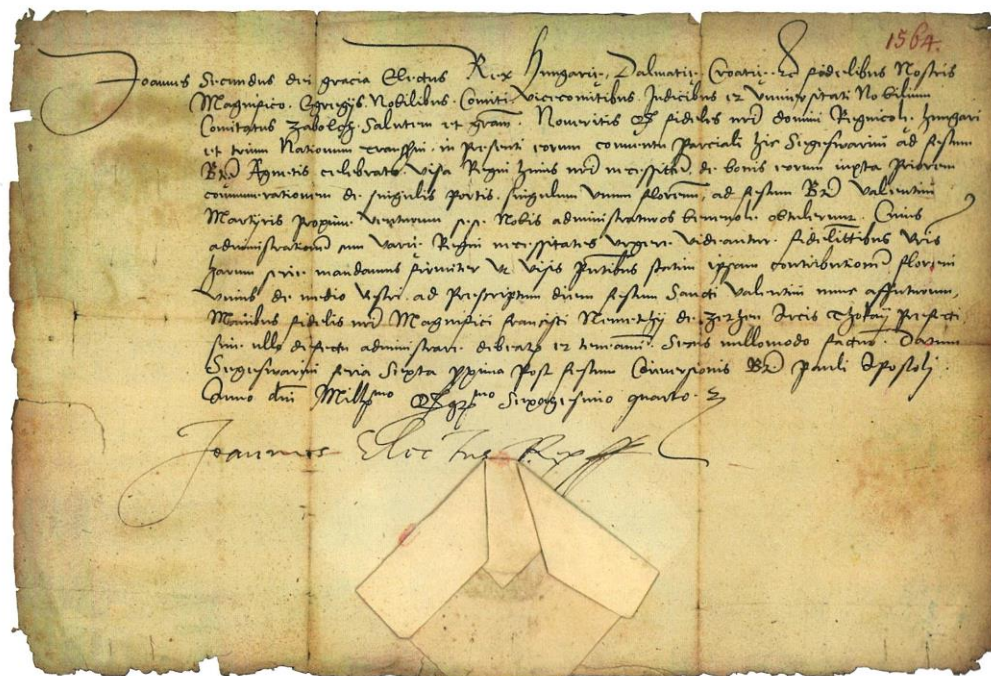
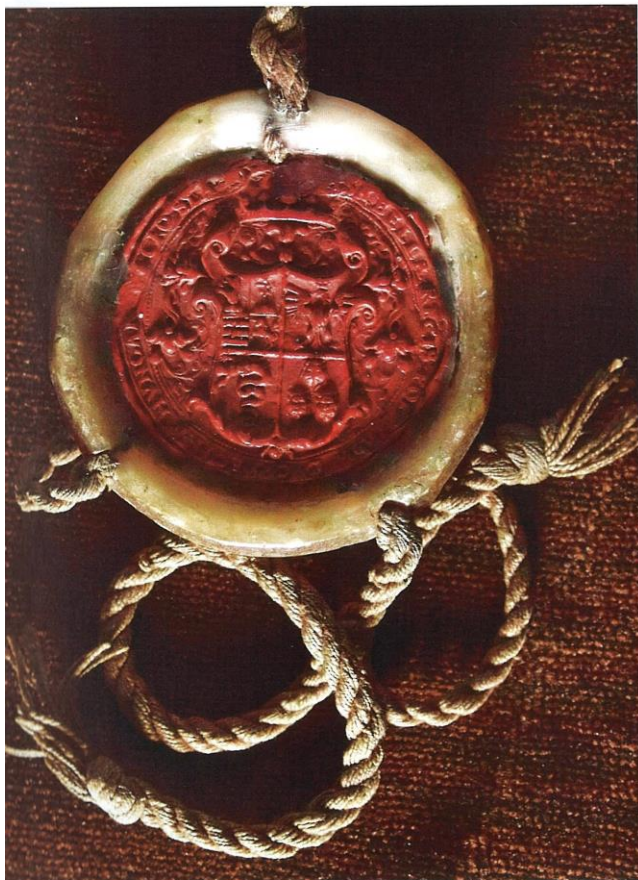
Habsburg-résről a korábbi erdélyi területi nyereségek visszahódítására 1564 végén a keleti frontvonalra küldött hadvezér, Lazarus von Schwendi gyors és sikeres hadműveletei révén visszanyerte a stratégiai is fontos vá-

ratokat (Tokaj, Szerencs, Szatmár, [Nyír]-Bátor, Erdőd, Cseh, Kővár, Nagybánya). Félő volt, hogy hadai Erdélybe is bevonulnak, ezért II. János választott királynak a lehető leggyorsabban békét kellett kötnie ellenfelével. A megegyezés legfontosabb feltételeit most is az ország területének mindkét fél számára elfogadható kettéosztása és a keleti országrész utaló Szapolyai II. János uralkodói címében való megerősítése képezte. A tárgyalásokat erdélyi részről somlyai Báthory István és Stanisław Nieżowski, Miksa részéről pedig Schwendi és ecsedi Báthory András vezették. 1565. március 13-án Szatmáron szövegezték meg a megegyezést, amellyel Báthory István és Nieżowski március végén érkezett a császárvárosba. A tervezet a következő pontokat tartalmazta:

- az egységesség megvalósulása esetén II. János lemondana a választott királyi címről, s helyett az Erdély fejedelme cím illetné meg;
- feleségül kapná Habsburg Johanna hercegnőt;
- a leendő fejedelem és törvényes örökösei birtokolhatnák Erdélyt s hozzá a magyarországi vármegyék közül Bihart is, míg a többi tiszántúli megyét azonnal és véglegesen vissza kellene helyezni a magyar király uralma alá;
- János megszakadása esetén Erdély a magyar király hatalmába kerülne vissza, ha viszont Jánosnak leányai születnének, azokról Miksa gondoskodna a jövőben.
- János Zsigmond ugyanakkor Erdélyt elismerné a Magyar Korona tagjának, ahogyan eddig is az volt, és ezenfelül a királynak hűségesküt tennie és engedelmességet fogadna, s később Erdély rendjei is ugyanerre lennének kötelezve.
- II. János ezenfelül ígényt tartana Nagybányára, Közép-Szolnok és Kraszna vármegyékre.

Báthory István küldetésének volt azonban egy titkos része is, ugyanis királyától egy, a fenti pontokon kívüli javaslatokat tartalmazó feljegyzést is vitt Miksának. Ebben II. János kinyilvánította azt az óhaját, hogy a „választott király” címet a törökökkel folytatott levelezésben továbbra is viselhesse, valamint hogy magát „Erdély és a hatalma alatti magyarországi részek fejedelmének” nevezhesse. Javaslata értelmében birtokolná a fejedelmi címet, de magát és utódait a magyar királyok alattvalójának ismerné el, mivel Erdély a Magyar Királyság tagja. Megállapodnának abban is, hogy a területi-hatalmi megosztottság szempontjából a status quo maradna érvényben, de ha Miksa személyes vezetésével háborút indítana a törökök ellen, ahhoz János is csatlakozna. Ha emiatt netán elveszítené országát, Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel kárpótolnák.

Izabella királyné uralkodói függőpecsétje, 1549. A vörös viaszba nyomott pecséten a négyelt címerpajzs első mezéjében a magyar címer, második mezéjében a jagelló-sas, míg a harmadikban a gyermeket félig lenyelő kígyó, a milánói Sforza család címere, végül a negyedikben a három, Dalmáciát jelképező leopárdfej látható

Miksa magyar tanácsosai a szatmári pontokat minimális változtatásokkal elfogadhatónak tartották. Eközben Erdélybe üzenet érkezett II. Szelim szultántól, aki rendkívül sérelmezte azokat a területi veszteségeket, amelyeket az „ő tulajdonát képező Erdély világit” elszenvetett, és fegyveres támogatásról biztosította Jánost a Miksával szembeni harcban. Ebben a részben fenyegető, részben támogató üzenetben bízva II. János azonnal Bécsben tárgyaló követe után küldött két újabb utasítást. Ezekben előbb a területi igények megváltoztatására, később a szatmári megegyezés pontjainak teljes elutasítására, a Habsburg királyi hadak által elfoglalt területek és várak visszaadásának követelésére szólította fel Báthoryt. Azt is üzenté követének, hogy ezektől a kívánalmaktól csak akkor tudna eltekinteni, ha Miksa teljes haderejével megvédené őt és Erdélyt az oszmánok támadásától. Erre természetesen semmi esély nem volt.

Miután Báthory bejelentette a bécsi udvarban a királytól kapott új feltételeket, Miksa számára gyanús lett, hogy ezeket az új követeléseket maga Báthory javasolta urának, ezért 1565. jú-

nius 5-én a követet letartóztatták. Tudatták vele, hogy erre azért került sor, mert ura, János – akit csak duxnak tituláltak – megszegte a szatmári megegyezést, behívta a törököket, és a Miksa fennhatósága alatti területeket támadja.

Báthory István – a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király – prágai fogvatartása egyébiránt semmit nem változtatott az akkori katonai-politikai helyzetben: a szultán magyarországi hadai elindultak II. János megsegítésére, a temesvári pasa elfoglalta a déli határ mentén lévő Pankotát, és Bihar vármegyén keresztül Szatmár vára felé tartott. Ide érkezett János is az erdélyi hadakkal, és más, kisebb létszámú török csapatok is ide gyülekeztek. Megkezdődött Szatmár ostroma és ezzel az a mintegy két évig tartó időszak, amelyet a „várháborúk korszakának” nevezünk.

1567-ben a harcok abbamaradtak, aminek oka részben az volt, hogy ebben az évben János súlyosan megbetegedett, részben pedig az, hogy az Oszmán és a Habsburg Birodalom között békétárgyalások kezdődtek. A fegyvernagyvásva maga után vonta a két országrész és a két uralkodó közjogi

II. János választott király aláírása
az 1564-ben Szabolcs vármegyének küldött országgyűlési meghívóján

kapcsolatát is rendezni kívánó tárgyalások felújítását. Ezek a tárgyalások vezettek az 1570–71-ben ratifikált speyeri szerződéshez, amelynek létrehozatalában a lengyel király képviselőjeként, mediátorként tevékenykedő Adam Konarski posnani püspöknek is nagy érdemei voltak. A szerződés hosszú évtizedekre meghatározta a Magyar Királyság és a belőle kiszakadt Erdélyi Fejedelemség, valamint a mindenkor magyar király és az erdélyi fejedelem közjogi viszonyát.

A TÖRÖK BEFOLYÁS ÉRVÉNYESÍTÉSE

Kevés forrással rendelkezünk arra nézve, hogy vajon mit is jelentett az oszmán-török jelenlét Erdélyben a mindennapokban, hiszen az egyértelmű, hogy az oszmánok a keleti országrészt nem tagolták be a birodalomba

I. Vos Isabella dei gratia regina Hungarie, Salmaris.

Ex parte de Memorie commendamus tenore presentium signis qui l'us expedit vniuersis, quod Nos cum ad
supplicationem nonnullorum fidelium nostrorum, per eos pro p'ie fidelie nostri Nobilis et Agilis Blasij Rebel
de Somoso. nostre factam maiestati, cum vero Attentis et consideratis, fidelitate, fideliumq; seruitorum gratuitis
meritis eiusdem Blasij, que ipse, p'ore primum huius Regni nostri hungarie coronę, ac deinde Maiestati n'ie
pro honorum et temporum varietate, cum omni fidelitatis constantia exhibuit et impendit, Eundem igitur
Blasium ac heredes et posteritatem eiusdem vniuersos, a rusticitate, et ignobilitate statu, in quo idem
tanquam ab ignobilibus parentibus natus extitit, ex speciali nostra gratia, eximie dignum et nobilitari,
hinc eximimus, et nobilitamus, ac etui et numero verorum nobilium huius Regni nostri annueramus,
ascribamus et agregamus, decernentes expressē, ut a modo eximie prefatus Blasius, suiq; heredes et posteritas
vniuersi, ab eodem, tanquam a nobili sanguine descendente, veri nobiles habeantur reputentur, concordantes eisdem omnes
ear libertates et inbulas, et privilegia humanitatemq; quibus alij, veri, et perfecti nobiles Regni nostri utantur fruuntur
et gaudeant, et in signum nobilitationis nostre, her Armas seu Arma Regni nostri, scilicet, Scutum Quadrangulare, quod
in premissam, in capite seu p'ore presentium literarum nostrarum, manu nostra, et sigillo nostro, animo deliberato, et ex certa
scientia Nobili Blasio de Somoso ac ipsius heredibus et posteritatibus vniuersis, donamus, et contulimus, prout
damus, contulimus, et presentibus clarumur, decernentes expressē, ut dictus Blasius, ac sui heredes et posteritas, prout
vniuersę Arma huiusmodi, sua Nobilitatis insignia, non aliorum Nobilium Arma, utentur, a modo in postea, vbiq;
in preliis, duellis, torneamentis, et alijs exercitijs Nobilibus et militariibus, non sigillis, Anallis, velis, coronis
tentorijs, domibus, et generaliter, in quarumlibet rerum, et expeditionum generibus, sub mere, et sintere nobilitatis
titulo, ferre, gestare, omnibusa et singulis gratijs, privilegijs, Honoribus, et libtatibus, quibus ceteri Nobiles, Armas
utentes, quomodocumq; de iure, et consuetudine utuntur, vii, frui, et gaudere possit atq; valeat In cuius rei memoria
firmitatemq; perpetuam presentes literas nostras secuti sigilli nostri appensio, communitas, eidem Blasio ac heredibus
et posteritatibus vniuersis duximus gratiose concedere. Datum Albe Eryule, Sabbato proximo post festam diem beati Stanislai
Episcopi, Anno domy Millesimo Quingentesimo Quadagesimo Septimo.

Isabella regina

Isabella címeradománya
somosdi Székely Baláznak, 1547

sem katonailag, sem igazgatási tekintetben. A kezdeti évtizedekben kimutatható török befolyásról egy humanista író, gyalui Thorda Zsigmond 1545-ből fennmaradt jelentése ekképpen tudósított:

„Erdély ezen a nyáron Isten jóakaratóból csendes volt, és jöllehet sok évig süttötték a háborúk, most végre fellelegzett és újra virágozni kezd. Mindenütt szerte új épületek emelkednek, jó a gabonatermés, és minden élelem bőségesen termett. Bő volt a termés a legnemesebb borokból. De ahogy Demades mondotta,

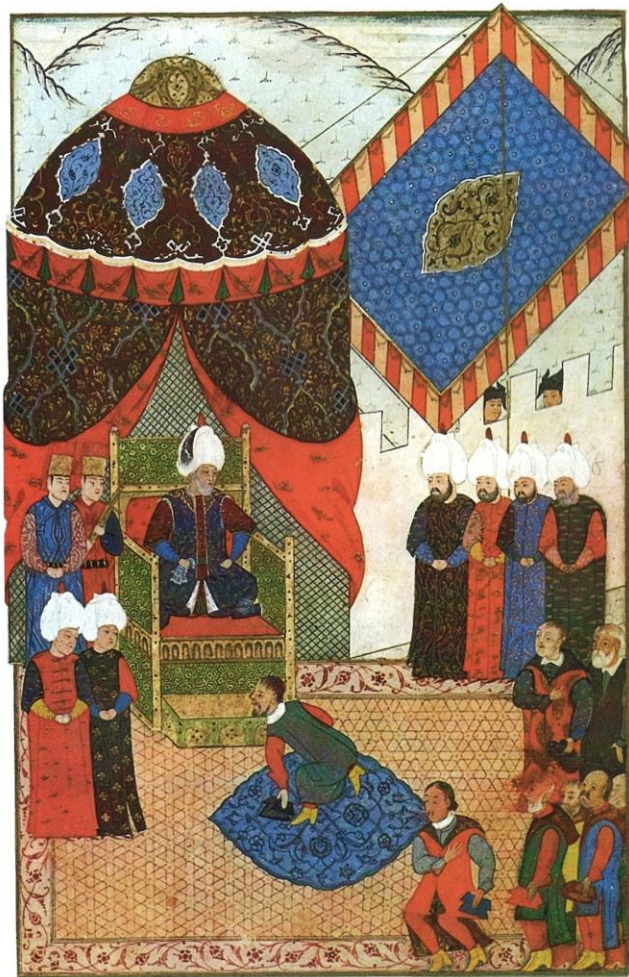
Nagy Sándor birodalma halála után hasonlatossá vált a küklopszhoz, akinek Odüsszeusz elvette a szemé világot: mi is elvesztettük szemünket és fejünket. A Barát a törökkel tart, minden tanácsülésen jelen vannak a török követek, semmit sem lehet elhatározni anélkül, hogy az ellenség előzőleg tudomást ne szerezzen róla, mivel a királynő és a Barát udvarában azonnal új követek teremnek, akik, bárhová mennek is, követik őket, azt remélvén, hogy nagy ajándékokkal tisztelik meg őket, s jöllehet nem méltók azokra, a királynő és a Barát akarata ellenére is kicsalják belőlük.”

Az oszmán fennhatóság tehát kézzelfogható volt a mindennapokban is, de ez a „felügyelet” nem a belső kormányzati döntések befolyásolására, hanem inkább a külső hatalmakkal, esetleg a Habsburgokkal való kapcsolattartás ellenőrzésére, megakadályozására szolgált. Az erdélyi rendek 1556 tavaszán ismét rákényszerültek az Oszmán Birodalom felsőbbségének elismerésére. De nem csupán az erdélyi urak érezhették ekkoriban, hogy nem képesek fölvenni a harcot a szultáni hadsereggel, Ferdinánd király is felmérte lehetőségeinek korlátait. 1556 nyarán lemondott a keleti országrészről, s az oszmán fenyegetés hatására visszaadta azt a Szapolyai-örökösök birtokába. Amikor az erdélyi rendek a szétszebesi országgyűlésen felmondták Ferdinánd iránti hűségüket, ismételten fejet hajtottak a szultán előtt, és visszahívták a Szapolyai-örökösöket a keleti királyság trónjára, így vélekedtek:

„A hatalmas török császár azelőtt is nem azt kívánta mitőlünk, mostan is nem azt kívánja, hogy az ő birodalma úgy legyen miközöttünk, mint afféle országában, kiből török lakik, hanem engedelmisséget kíván a mi urunk gyermekének neve alatt. [...] Annak okért

Szulejmán szultán fogadja János Zsigmond hódolatát Zimonyban, 1566

Az agg Szulejmán szultán 1566-ban élete utolsó hadjáratára érkezett Magyarországra, és június végén Zimonynál ültette fel táborát. Itt fogadta két alkalommal, június 29-én és július 1-jén János Zsigmondot és mintegy négyszáz főből álló kíséretét. Többször fiának nevezte, és igen szívélyesen beszélt vele, ünnepélyesen neki adta Temesvár és környéke kivételével az „Erdély és a Körös folyó közötti” területet, valamint a Debrecen körül fekvő vidéket. A küldöttség tagjai között voltak a legrangosabb urak, „a” török császár előtt a sátorban: Csáki Mihály, Békés Gáspár, Apaffy Gergely, Kapitány György, Bánffy Gergely, Telegdi Miklós, Bornemisza Farkas, Bég Pál, Telegdi Mihály, a szebeni polgármester [Miles Simon], Orbán [Orbay] Miklós, doctor Blandrata”. A találkozás sorsdöntő volt, a szultán ugyanis olyan ahndamét adott néhai szövetségese fiának, amely biztosította őt arról, hogy országában megvédelmezi és megtartja, valamint engedélyezte, hogy az ország szabadon válasszon fejedelmet, amennyiben uralkodójuk gyermektelenül távozik az élők sorából

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG, 1570

ez mai napon a mi urunk gyermekét, a János király fiát vettük magunknak fejedelmül és királyul egyenlő akaratból, kinek az ő méltósága szerint minden hívséggel, mint urunknak leszünk és vagyunk is.”

Ezzel az engedménnyel, hogy a keleti királyságban, mint fogalmaztak, a „mi urunk gyermekének neve alatt” uralkodik fölöttük a szultán, mégiscsak

kedvezőbb viszonyok alakulhattak ki, mint a katonailag teljesen leigázott és a birodalmi kormányzati rendszerbe integrált hódoltsági vagy balkáni területeken. Azzal, hogy 1567-ben az újonnan formálódó ország – immár II. Szelim-től – megkapta a szabad fejedelemsválasztási jogot, valamint azzal, hogy a fejedelmeket kinevező ahndamék első sorban külpolitikai együttműködést kívántak meg az erdélyi fejedelmektől, de

a belügyekbe nem kívántak beavatkozni, a vazallus államok között Erdély egyfajta szabadabb függő viszonyba került. Erdélynek ezt a „különleges státuszát” – miként több, a fejedelmeknek adott ahndamé is fogalmazott – többé-kevésbé sikerült is megtartani, egészen Várad elestéig, az 1660-ban bekövetkezett nagy területi veszteségig, ami után sokkal erőteljesebb oszmán-török nyomás nehezedett a fejedelemségre. ♦